

IDEOLOXÍAS LINGÜÍSTICAS NO SÉCULO XIX: MANUEL MURGUÍA

Por RAFAEL CHACÓN MALVAR

I. A PRÁCTICA DA LINGUA ESCRITA NA PRIMEIRA METADE DO XIX

Os escasos testemuños do galego escrito en prosa que temos da primeira metade do século XIX, grosso modo, son mostra dun uso *instrumental, non integrador*, do idioma, concibido como “instrumento” de propaganda, política ou relixiosa, producida por persoas urbanas (universitarias), que saben “escribir”, e isto significa que saben escribir en castelán, que era neste sentido a única práctica escolar posible.

As disputas ideolóxicas entre liberais e absolutistas nesta primeira metade do XIX foron tema dunha abundante produción en castelán (xornais, follas soltas, diálogos, etcétera) e esporadicamente en galego. Nunha primeira etapa, que iría desde 1810 deica 1814, os asuntos tratados son a Inquisición, os desmos, os dereitos de estola e pé de altar, e a defensa ou ataque da Constitución do ano doce. O clero galego, en xeral partidario do antigo réxime, non deixa pasar ocasión para ataca-las doutrinas liberais tachándoas de heréticas e antiespañolas. Os medios para combatelas van desde a excomuñón, como fixo o Arcebispo de Santiago, cos *Rogos dun escolar galego*, ata o uso do confesionario como instrumento de censura. Fronte ós ataques dos absolutistas, a prensa liberal fai fincapé nos males da Inquisición, na actuación política da Igrexa e na defensa da Constitución. Nace, periodicamente falando, o anticlericalismo, do que temos exemplos en galego no xa no famoso *Rogos dun escolar...*, senón tamén na *Conversa no Adro*, ou na *Carta recomendada* da Gazeta Marcial de 1812.

Despois da reacción absolutista de 1814, a conseguente represión e supresión da liberdade de imprenta, a prensa cala deica 1820.

Iníciase aquí unha segunda etapa, breve (1820-1823), na que os xornais liberais insisten fundamentalmente na defensa da Constitución e na súa divulgación. En galego aparecen textos como a *Tertulia da Quintana ou Diálogo entre dos labradores gallegos*.

O comezo da terceira etapa coincide coa terceira reimplantación da Constitución de Cádiz, o 12 de xullo de 1836 e restauración da liberdade de imprenta. O momento é especialmente tenso e intenso polos acontecementos políticos: guerra carlista, Gómez, ministerio Mendizábal, desamortización, exclaustración de frades, a Constitución... Os textos, fundamentalmente diálogos, insistirán nestes puntos e chegarán nalgún caso a tratar problemas especificamente galegos, como son o enfrontamento entre Santiago e A Coruña por mor da ubicación da Audiencia Xudicial. Entre eles témo-los coñecidos *Diálogos na Alameda* e a *Tertulia de Picaños*, que, en número de seis, parecen alternarse na súa publicación, cada quince días, entre setembro de 1836 e decembro de 1836. Son, en xeral, textos liberais, agás a *Parola que houbo entre Goriño Antello, Farruco Allende e Antón Terelo...na taberna de Cacheiras...* de carácter absolutista e seguramente escrito por un frade exclaustrado, o que explicaría que non puidese ser publicada nese momento.

En total, temos algo máis duns trinta textos en galego ata finais da década do trinta. Son textos que se cualifican nas historias da literatura ó uso como *pre-literarios* para diferencialos daqueles que se integran na etapa chamada dos *precursores*. Carballo Calero afirma, e con el todos, que os precursores *son escritores anteriores a Rosalía e que escriben no tempo de Isabel II*. Son precursores, polo tanto, de Rosalía: Turnes, Pintos, Camino, Añón, Antonio e Francisco María de la Iglesia e algúns outros que aparecen representados no *Album de la Caridad* de 1862. Mais non é seguro que algún deles non teña que ver coa literatura *preliteraria*, como Turnes, nin é certo que non posuamos textos deste autor anteriores a 1833. E a “Campana de Anllóns”, incluída logo en *Rumores de los pinos* (1876) e máis tarde en *Queixumes dos pinos* (1880) aparece en 1858 en *El País* de Pontevedra (nº 30, 14 de febreiro de 1858). Parece que coa distinción entre textos preliterarios e precursores, se quere sinalar nas historias da literatura un cambio de actitude na práctica da lingua escrita e una nova vontade de crear una literatura propia. E isto parece ser así, pero entón a distinción entre precursores e Rexurdimento faise difusa, e ás veces inútil, se nos referimos ás actitudes lingüísticas, e non á calidade literaria.

O uso do galego nos textos preliterarios ten connotacións específicas xa que non hai una preocupación pola lingua como tal, e si pola divulgación de contidos

políticos ou relixiosos (propaganda) aproveitando o carácter *popular* da lingua. Aproveitan tamén a técnica do diálogo, tradición xa moi vella na cultura occidental que o cristianismo puxo en circulación, e que logo recollerá a escola como método pedagóxico. Desde a Patrística, a utilización do sermo *humilis* (*rusticus, communis ou simplex*) na predicación trouxo consigo a destrucción da retórica clásica e a construción dunha nova: *a catequese*. No século V, San Gregorio Magno publica un libro de milagres, os famosos *Diálogos*, no que, nun mundo case infantil de historias curtas contado por un diácono chamado Pedro, vanse propagando as ensinanzas relixiosas que Gregorio quería estender. Un milenio despois da publicación dos Diálogos, era aínda un libro moi difundido e, por suposto, moi traducido. A actitude do educador piadoso que fala ós seus oíntes coma se fosen nenos seguindo a máxima caritativa de ensinar a quen non sabe, será unha determinación absoluta na pedagogía occidental. Seguindo este modelo didáctico, no primeiro tercio do XIX os propagandistas políticos ou relixiosos adoptan este modelo sen recato. O importante neste sentido é a escolla da lingua galega como vehículo desta propaganda, cando tanto na predicación como na escola a única lingua era o castelán, e se persegue o uso do galego no seminario ou na escola. Non fai falta acudir a Sarmiento para demostrar esta prohibición absoluta no século XVIII; basta acudir ós regulamentos das escolas, de xesuítas ou non, como por exemplo o *Auto para el arreglo de las escuelas de leer, escribir e contar* do Concello de Pontevedra do 12 de febreiro de 1776, no que, ademais de ordenar que se *explique verbalmente La Gramática castellana e Ortografía con arreglo a la Real Academia española, en forma de Diálogo...* esixe que: *El maestro tendrá especial cuidado en enseñar la pronunciación, así en el escribir como en el hablar, sin permitir que los muchachos usen la lengua gallega, e si en todo en castellano...* (Arquivo Municipal de Pontevedra, Leg. 91, núm. 27. 12-II-1776).

A elección da lingua galega nos textos preliterarios obedece pois a esta determinación de usa-lo *sermo humilis*, o galego, como instrumento eficaz de propaganda entre aqueles que non saben ler nin escribir. Aínda que nalgún deles haxa discursos que poderíamos chamar apoloxéticos, o propio destas obriñas do primeiro tercio do XIX é a súa intención de aparecer como imitación dun texto falado que se transmitirá tamén por vía oral. Non sabemos cál era a súa difusión fóra do marco urbano e cál o seu efecto catequizador, pero hai múl-

tiples referencias neles que aseguran que certo tipo de informacións políticas se darían en pequenas reunións nas que alguén lería o texto (folleto, periódico ou diálogo, en castelán ou galego) e os demais escoitarían, reproducíndose na realidade a situación que os diálogos describen. Na Segunda Tertulia de Picaños, Vilas di: *Eu tampouco lla lin, solo porque non sei, leumellela ai donde vostede está sentado o meu rapaz, moitas noites, que lle é amigo de ler..* E no mesmo texto, Catuxa di: *E que libro é? que eu non me lembro de oílo ler.* Na Segunda Tertulia da Alameda: *Téñolle un fillo que xa é bachiller, e moitas veces polas noites está lendo ó pé do lar, e eu estouno escoitando.* Na *Conversa no Adro* e no *Primeiro Diálogo na Alameda* os personaxes comentan que *oíron* ler algo ós seus amos ou señores. Na *Tercera Tertulia na Alameda* o cura, a quen lle deran a ler un papel liberal, insiste na propaganda oral a través de periódicos lidos:

Cura: Este periódico semanario, leído por los curas e los jueces (no una sino dos veces) al pueblo mientras éste no sabe leer ni escribir como debe todo ciudadano español...

Bartolo: E eso que xa temos o Bolatín, que aora teñen que leelo os señores Abás despois da misa.

Cura: Los boletines oficiales es una prueba irrefutable de nuestra trastornada Administración.

Estas eran, pois, as determinacións ou construcións lingüísticas no momento. A tensión entre alfabetos (en castelán) e analfabetos (en galego) reproduce a tensión entre a cidade ou vila e o campo ou mar, lugares do alfabeto e en galego, que son a inmensa maioría. A cidade é o marco do alfabeto, todo en ela invita a ler e todo obriga a facer tal aprendizaxe. Dicar que Galicia era una zona bilingüe non deixaba de ser un eufemismo. O analfabetismo, especialmente o feminino, as escasísimas escolas, o absentismo escolar, xunta ó absentismo profesoral, eran a tónica xeral. A cultura escolar, a alfabetización e ata o mesmo feito de ler eran cousas de señoritos, de notables; cousas que, ademais distinguían, notabilizaban. Os usos específicos do galego e do castelán actuaban como reforzo discriminador nunha situación de discriminacións básicas.

Esta situación vese moi ben reflectida na valoración que do galego e do castelán se fai nestes textos. A única vez que aparece a palabra *español* referida á lingua é na segunda de Picaños, cando Farruco di: *...é un libro escrito en espa-*

ñol..., e aquí español parece estar usado como sinónimo de castelán fronte ó galego, xa que o primeiro marca o rexistro culto (escrito) e o segundo o rexistro vulgar ou rústico (falado, non escrito). Gran parte dos refráns e sentencias utilizados polos que normalmente se expresan en galego, aparecen en castelán, como argumento de autoridade: *...con el rey e la Inquisición, chitón* (Adro); *...arrímate a los buenos, etc.; mano sobre mano como mujer de escribano* (1ª de Picaños); *...fe es creer lo que no vimos porque Dios lo ha revelado e la Santa Madre Iglesia nos lo enseña* (2ª de Picaños); *...son pocos los escogidos...*, (3ª na Alameda), e así moitos máis exemplo que poderíamos aportar.

Freitoso le en castelán o bando do carlista Gómez na 1ª de Picaños e o avogado no diálogo de Pedro Boado e o cura liberal nos diálogos 2º e 3º na Alameda exprésanse sempre en castelán e os seus contertulios contéstanlles en galego. Prodúcese así unha situación de sesquilingüismo ou de mutua comprensión aínda que cada un fale a súa lingua, que serve para caracterizar a cada un dos personaxes que interveñen. O mesmo efecto caracterizador ten o castrapo de Freitoso, como representante dun tipo popular que non acada un status culto a pesares do seu esforzo por aproximarse a unha lingua que non é a súa e que mal manexa. O efecto, é, polo tanto, o de producir humor e contrastes no ritmo do diálogo, cando non sarcasmo. Que na *Tertulia de Picaños* o abade absolutista fale en castelán e Vilas en galego e en liberal, non significa identificación ningunha de cada unha das linguas coas ideoloxía correspondentes, senón que de novo marca a distancia entre o culto, neste caso urbano, e o vulgar ou rústico. O mesmo pasa co cura don Clemente na *Tertulia de Concheiros*, que usa exclusivamente o castelán nas súas argumentacións apostólicas. O conflito ideolóxico prodúcese desde e no castelán e desde esta perspectiva é asumido ou deostado polas xentes que falan, neste caso, en galego, que non serve aquí para producir ideoloxía, senón para recibila e reproducila nunha suposta catequese na que as persoas cultas van desvelando os misterios da nova ou vella situación a xentes ignorantes ou pretendidamente ignorantes, que agradecen as ensinanzas.

E isto non podía ser doutra maneira se atendemos á determinación alfabetos/analfabetos, xa que a gran maioría, máis dun 90%, eran destes últimos. E ese 90% coincide máis ou menos co índice de ruralismo da sociedade galega, fronte a un escaso 8% urbano. É dicir, a oposición alfabetismo/analfabetismo no ten senti-

do aplicala á sociedade rural, na que salvo pequenas excepcións como a dos escasos campesiños ricos ou fidalgos, todos eran analfabetos. Polo tanto, o único público lector só podería ser urbano. O público non lector só podería recibir oralmente as producións escritas, en castelán ou en galego, e así pasa cos primeiros textos antes citados; e así tamén pasará máis tarde, pois a tradición do diálogo, da parola, do parrafeo, da conversa, etc., ou de calquera texto destinado a ser lido en público, percorrerá gran parte da produción en galego ata finais de século. Non esquezamos que a *Gaita Gallega* (1853) de Pintos é un diálogo ou *carta de christus* para aprender a falar e escribir galego, e que Lamas Carvajal converterá este xénero en moi eficaz no seu *O Tío Marcos da Portela* (1876-80) e no subseguinte *O Catecismo do Labrego* (1889). Os poucos xornais escritos enteiramente en galego na segunda metade do século (*A Monteira*, *O Galiciano*, *A Tía Catuxa*...) botarán man desta tradición, e como Lamas, usarán un galego popular ou pretendidamente popular, en clave de humor, ironía ou sarcasmo, que cren grato ó oído campesiño (*galego de acordeón*, cualificouno algunha vez Pondal).

É, sen embargo, moi distinta a actitude que Pintos ou Lamas manteñen ante o idioma que a que se aprecia nos primeiros textos en prosa do primeiro tercio de século. Se nestes o característico era o seu afán utilitario de usa-la lingua como instrumento de propaganda, tanto en Pintos, como máis tarde en Lamas, sen esquece-lo carácter instrumental, propónse xa unha actitude integradora, como elemento de cohesión social que o idioma debe ter nunha comunidade. Tentaremos de explicar no apartado seguinte este cambio na consideración da lingua e as súas repercusións.

II. UN CAMBIO DE ACTITUDE: O PROVINCIALISMO

Non é aquí o lugar de analiza-los cambios sociais e políticos que nas décadas dos trinta e dos corenta se producen, pero si de citar aqueles que para o noso caso interesan, e que significan o comezo da liquidación do Antigo Réxime. A instauración do Estado liberal trae consigo, entre outras moitas cousas, una nova ordenación xurídica e provincial do territorio estatal (creación das deputacións, recreación dos concellos, audiencias, etc.), a creación dun aparato escolar autónomo (de formación lentísima e moi precaria), e a aparición na vida política e económica das chamadas clases medias que serán a base de sustentación da

nova orde social. O Estado liberal español, aínda que sen a forza doutros estados europeos, preséntase como moito máis uniformador que o Antigo Réxime. O nacionalismo burgués e español intentará crear un mercado nacional que abarque todo o territorio estatal. É un movemento interactivo que se basea na familia e na localidade, e no que o urbano ou o rexional aparecen enmarcados nunha unidade superior: a supranacionalidade. O estado inicia así un proceso de dixestión das diversas nacionalidades que contén. A unidade nacional, estatal ou supraétnica, preséntase como un principio racional no que se reconcilian toda-las particularidades, e no que as minorías nacionais, e especialmente as súas linguas, aparecen como anomalías que é preciso suprimir ou minorar en beneficio da unidade nacional (estatal). A centralización será pois o resultado deste proceso uniformador, e administración das distintas provincias farase por organismos delegados do poder central. É a isto ó que se refire Murguía cando escribe en *Los Precursores: Todavía la centralización no había dado sus frutos de muerte ni se habían formado esas nuevas aristocracias administrativas, que lo mismo que las derrocadas, amenazan cada día con apoderarse del estado y contra las cuales no hay otro remedio que la descentralización de la vida provincial*. Moi logo se alzan en Galicia voces contra a nova situación. Nos primeiros corenta constitúense en Santiago *La Sociedad Patriótica*, *La Academia Literaria*, *La Diputación Arqueológica* e periódicos como *El Idólatra de Galicia* (1841) e *El Porvenir* (1843-45). Neles colaboran Díaz de Robles, Rúa Figueroa, Antolín Faraldo, Vereá de Aguiar, Neira de Mosquera, Romero Ortiz, Domínguez Izquierdo... Díaz de Robles escribe o número 1 de *El Idólatra de Galicia* cun artigo sintomático: “El sueño patrio”. Nel, despois de pasar revista ó estado lamentable de Galicia, traza unha visión ideal dunha Galicia próspera e rexenerada. No número 3 escribe un poema titulado *Mi mayor honor* que inaugura un modelo repetidísimo desde este momento, tanto en galego como en castelán, a defensa poética de Galicia e a súa reivindicación fronte ás aldraxes e calumnias: *Noble Galicia, respetada un tiempo, / hasta en aquellos de mayor desdicha. / Tú, temida por brava y por señora / de vastos territorios grande y rica: / ¿Do tu fuerza y tu imperio poderoso / se oscureció, gigante, do se fija? [...] Yo recorro tu historia / con todo mi cariño y patrio apego, / y veo que es mi gloria / y mi mayor honor el ser gallego*. Pero é en *El Porvenir* no que se producen as primeiras reivindicacións

da lingua dentro dun conxunto de reivindicacións máis xerais: *¿Por qué Galicia, este país ennoblecido y esplendoroso con mil recuerdos, es calumniado despiadadamente e insultado á cada paso con las más groseros sarcasmos y diatribas... ¿Por qué? [...] Galicia nada bueno ha producido, ni produce. Galicia es un país desventurado e infeliz. Sus naturales son los más estúpidos, los más ignorantes y bárbaros. Sus costumbres groseras; su lenguaje ridículo, sin armonía y sin gusto* (nº 2). E é tamén neste periódico no que se afirma por primeira vez que *la unidad creada por Fernando de Aragón fue estéril para este país* (nº 1), no que se comparan por primeira vez Galicia e Irlanda, no que se reivindica a Sarmiento, e no que, xa se atribúe, seguindo ideas de Vereá e Aguiar, ó galego un carácter doce e melancólico, debido quizá a que a Galicia lle tocou como invasor un dos pobos menos bárbaros, os suevos. Dentro do seu curioso anarquismo literario ou socialismo evanxélico, afirmase que a literatura galega non poderá acadar *su verdadera i legítima originalidad si no se emancipa de las escuelas i hace pedazos el cetro de los maestros proclamando la independencia del escritor* (nº 1, p. 5). parece que unha das respostas a esta emancipación podía ser escribir en galego. No número 2 de xaneiro 1845 aparece O desconsolo de Alberto Camino e no número seguinte algunhas correccións a este poema. É unha das escasas composicións desta época xunto con outras de Valladares, Turnes, Añón e Pintos (*O Achadizo e A Usura* que aparecen nos *Misterios de Pontevedra* (1845) son de Pintos, non do seu cuñado e autor dos devanditos *Misterios*.

En 1838 publica Vereá e Aguiar a súa *Historia de Galicia*, obra anunciada e comentada en El Porvenir, repetindo palabras de Neira de Mosquera, como *monumento levantado para restaurar nuestra nacionalidad*. Nela reproducése a afirmación do Marqués de Santillana na que dicía que antigamente tódo-los trobadores da Península usaban o galego nas súas composicións. Hai que recordar que neste momento non se tiñan noticias da literatura medieval galega, só de Macías e da súa lenda e dalgúns outros poetas dos Cancioneiros do século XV. Pero non é só a importante noticia o que moverá a outros escritores a buscar máis testemuños desa literatura antiga. Neira de Mosquera nas súas *Monografías de Santiago* inclúe un *Apunte para la historia de la literatura gallega*, (quizá a primeira vez que se use ese termo), senón tamén que Vereá inaugura toda unha tradición de ideoloxías sobre a antigüidade, nobreza e valores da lingua. Para Vereá

o galego é resultado dos dialectos célticos e grego e foi o primeiro que se formou coa corrupción da lingua latina, sendo polo tanto anterior ó castelán, que resultou *el secundario que se fué formando con el tiempo y el clima seco de Castilla*.

En 1849 publica Martínez Padín a súa *Historia política, religiosa y descriptiva de Galicia*, na que lle dedica un capítulo enteiro á lingua galega. Nel fanse afirmacións, non xa sobre a orixe e antigüidade da lingua galega, senón que se fan valoracións *científicas* segundo os criterios da época. A lingua galega é o latín corrompido pero cunha importantísima influencia céltica e sueva, ó igual que o portugués, o que produce que o galego sexa a lingua máis lenta, doce, concisa reflexiva e harmónica da Península, debido á ausencia de voces guturais, á abundancia de ditongos, ó predominio da vocais fronte ás consoantes, á abundancia de diminutivos... Por primeira vez, e con argumentos de tipo historicista, conéctase o galego coa prehistoria e coa historia máis antiga para extraer de aí caracteres diferenciais, étnicos, que o individualizan e afastan dos demais romances peninsulares. A valoración do céltico e mais do xermánico por riba da herdanza latina será desde agora unha constante nas diversas ideoloxías que sobre a lingua galega se constrúan. Así sucederá na obra de Vicetto e especialmente na de Murguía, que será o que sistematice e dea corpo a estas especulacións.

Neste sentido a primeira defensa explícita da lingua galega e en galego é do ano 1844 e seguramente é de J.M. Pintos. Vén nunha folla solta titulada *A entrada do Sr. Arsbispo cando vinha do seu desterro en Maon* e está impreso en Santiago na oficina de Compañel, firmado por J. P. V. Di así:

Nenas do Sar e Sarela
 ¿tendes vergonsa n'a cara?
 ¿Deyxades a vosa lingua
 nosa tenra e compasada?
 Non nasin n'Andalusía
 para cantar sevillana:
 nas ribeiriñas do Tambre
 aprendín o tálalála.

Defensa e reproche que atoparemos logo con máis extensión na *Gaita Gallega* e en especial no *Recramo* de 1859 ou que con novo título, *Rechamo*, se publica de 1875 en *El Heraldo Gallego*.

Castellano por Castilla
 pola Bética andaluz
 portugués en Lusitania
 Por Galicia... aquí unha cruz.

Son versos, que logo parafraseados, seviranlle a Lamas Carvajal como encabezamento do seu *Tío Marcos da Portela*.

Fálase en chino en China
 portugués en Portugal
 catalán en Cataluña
 e n-a Alemania alemán
 solo os gallegos d'agora
 hasta vergoña lles dá
 falar a melosa e dulce
 fala que falan seus pais.

A xeración de 1854, tal como a denomina Murguía e na que se inclúe, a de *La Oliva* e *El Miño*, en Vigo, a de *El País* e *La Perseverancia* en Pontevedra, xornais herdeiros de *El Porvenir* e *El Recreo Compostelano* de Santiago dos anos corenta, retoma no seu entusiasta provincialismo a defensa de Galicia, que eles chaman *regeneracionismo* ou *restauracionismo*, tal como subscribe Luís Rodríguez Seoane nun artigo precisamente titulado así *Restauración de Galicia* (*El País*, nº 4). Os seus animadores son xentes como Miguel Angel Couto, Rodríguez Seoane, López de la Vega, Fernández Anciles, Vicente del Villar e outros. Publican neles poemas en castelán e en galego Pintos, Camino, Pondal e Aurelio Aguirre. Eran tamén xentes que animaban semanalmente a Sección de Literatura do Liceo de Pontevedra, no que dan a coñece-la súas composicións literarias, ensaios ou se discute sobre os xéneros literarios, ou cál das belas artes exerceu máis influencia no desenvolvemento dos pobos. A preocupación pola lingua galega aínda é difusa, sen embargo, a súa decadencia é percibida como un dos síntomas da decadencia xeral de Galicia. Así, nun artigo publicado o 6 de decembro de 1857 en *el País* e titulado *Apunte sobre el Padre Sarmiento* e a propósito do seu vocabulario galego, afírmase: *¡Lástima que este trabajo no viese la luz pública! Ninguna obra se hace tan necesaria como un diccionario de voces gallegas*. En *La Perseverancia* publícase o 23 de maio de 1859 *O Recramo* de Pintos xa citado, moi na liña de *A gaita gallega* de 1853 e

tan repetido despois, no que fai unha chamada xeral ós homes ilustres de Galicia (no que xa inclúe os máis novos, como Vicetto, Pondal, Murguía ou Chao), para a defensa de Galicia e da súa lingua, e no que escribe:

Todo aquel que prefira
 lengua allea à de seus pais,
 seralle arrincada a sua
 da boca para jamais.

III. A CONTRIBUCIÓN DE MURGUÍA. A CREACIÓN DA IDEOLOXÍA DA LINGUA

Desde comezos de século polo mundo intelectual europeo esténdese as ideas Herder, Fichte e, en especial, de Schlegel. A España chegan a través de traducións e revistas francesas, obras e autores que Murguía cita en ocasións, como Regnaut, Odissée Barrot, Proudhon e outros. En 1814 fundouse en París a primeira cátedra de sánscrito para Silvestre de Sacy, e desde aquela, esta cidade converteuse no centro das actividades de investigacións sobre as linguas preindoeuropeas e indias. Por alí pasaron Bopp, Schlegel, Miller, Eckstein e outros. Schlegel publicara *Über die Sprache und Seisssheit der Indier* en 1808, libro moi logo traducido ó francés e de aí, divulgado en España a partir dos anos corenta do século pasado. Schlegel establece un íntimo parentesco étnico, lingüístico e espiritual entre a India e Alemaña debido ó seu común pasado ario. Neses primeiros anos do século cando o patriotismo alemán descobre o panxermanismo (Fichte), Schlegel afirma que Europa debe todo ás invasións bárbaras (xermánicas) minorizando e ata desprezando a base e os pobos latinos. O primitivo, e o máis primitivo é o ario ou o hindú, é o que nos pode dar respostas ós problemas do desenvolvemento do espírito humano, ós problemas da mitoloxía, da relixión e da lingua. O primitivo, aquilo que define a lei escura, como o sangue, a etnia, a relixión ou a lingua primitiva, e o que funda os pobos e lles dá carácter. É o xa vello concepto de “xenio popular ou nacional”, redefinido como *Volksgeist* ou espírito do pobo ou nación. Xa estaba este concepto en Kant, pero só se aplicaba á literatura e ás artes. Desde agora aplicarase tamén ó político, e intentarase funda-lo concepto de nación sobre o sangue, a raza ou a lingua, sendo esta última síntoma dos demais. Onde hai lingua, hai nación, e como dirá máis tarde Murguía *mientras duren las razas que pueblan el continente europeo, persistirán los dialectos que éstas hablan*.

Estas son, pois, as dúas determinacións que actúan sobre o pensamento de Murguía no momento en que comeza a publicar cousas sobre a lingua galega: as ideoloxías que sobre lingua, raza e nación se espallan pola Europa posterior á Revolución Francesa, e a situación de Galicia nesta primeira metade de século. Como xa dixemos, Murguía considérase a si mesmo como un *restauracionista*, un membro da xeración de 1854, un precursor que por pudor non se inclúe como tal no seu libro do mesmo título *Los Precursores*, pero no que coloca na contraportada esta cita de Theophile Barrière: *-Que faites vous? -Je ne fai rien, je fai les autres.* E este será o seu programa vital, que culminará co título e a honra de Patriarca da Letras Galegas, recoñecido por todos, a pesar de que non escribise a penas en galego. É máis, abandona unha carreira de novelista con certo éxito en castelán (*Desde el cielo, Mi madre Antonia*) para dedicarse a escribir sobre Galicia e sobre o galego.

As ideas lingüísticas de Murguía están espaxadas por toda a súa obra, e non hai unha, desde a *Historia de Galicia* ou *Los Precursores* ata o *Xelmíre* ou *El Regionalismo Gallego* na que non aparezan. Pero hai dous artigos, separados os dous vinte anos no tempo, que explicitan con claridade a postura de Murguía ante a lingua e a literatura. O primeiro é case descoñecido e só reeditado en parte recentemente. Trátase de *La Poesía gallega contemporánea* publicado en *El Museo Universal*, de Madrid, entre xaneiro e marzo de 1858, cando Murguía ten vintecinco anos. O segundo titúlase *¿Desaparecerán los dialectos?* e foi publicado en 1878 en *La Ilustración Gallega y Asturiana*, tamén de Madrid, que Murguía dirixía, e enmárcase dentro dunha polémica entre Juan Sieiro, catedrático de grego en Ourense e Murguía, reproducida logo en varios periódicos galegos.

No primeiro artigo, *Poesía gallega contemporánea*, refundición de dous traballos anteriores, *De las diversas causas que han influido en el desarrollo de nuestra literatura provincial*, La Oliva, Vigo, 1856 e *Del poeta en Galicia* en *Floresta Universal*, Madrid, 1857, Murguía fai un longa introducción antes de dar a coñecer mostras da poesía galega con exemplos de Pintos, Camino, e Añón. E fai tamén afirmacións que se repetirán e discutirán ó longo do século. Permítasenos facer citas, aínda que longas, sintomáticas de todo o proceso de ideoloxización da lingua que neste momento se inicia:

1. A distinción entre idioma e dialecto. Aínda que galego e castelán sexan linguas irmás, a categoría de idioma tena aquel dialecto que conseguiu ser expresión de nacionalidade, é dicir, expresión política ou estatal. O exemplo está en Portugal: (a lingua galega) *conservándose y mejorándose en Portugal, llegó más tarde a un alto grado de perfección, perfección a la que llegaría si ésta como la nación hermana hubiese conquistado una nacionalidad que protegiera el desarrollo de lo que hoy es un dialecto solamente.*

2. A influencia dos pobos xermánicos, que aínda que non lograron impoñe-la súa lingua, dan carácter á lingua galega, e ata ó primitivo castelán, de tal xeito que é a verdadeira causa da súa orixe, xa que a corrupción do latín se debe á influencia deses pobos: *Los pueblos del Norte que se apoderaron de España [...] tomaron de los vencidos parte de su lenguaje latino, mezclándolo después con el suyo y confundiéndose ambas razas.*

3. Galicia chega ó momento de maior esplendor, ou de virilidade prematura, nos primeiros séculos da Reconquista, lonxe da influencia árabe: *Galicia fue entonces grande y poderosa como se podía ser en aquellos siglos bárbaros, Galicia, para su desgracia, llegó a su apogeo en un tiempo en que éste era un miserable eco de otros días de prosperidad y grandeza.*

4. A preeminencia do galego fronte á castelán: *El dialecto gallego, por su riqueza de voces, y por su libre construcción, es aún hoy un idioma capaz de sustituir con ventajas al castellano, pues basta saber que a no haber caído en el olvido estaría en la actualidad a nivel del portugués, a quien Sismondi llama el castellano desbuesado...*

5. A antigüidade e perfección do galego fronte ó castelán: *Compárese la rudeza de la frase, la falta de armonía de los períodos, lo descarnado y áspero de cualquier trozo del poema del Cid, poema escrito según todas las probabilidades a fines del siglo XII, con el siguiente trozo del llanto que a la muerte de su hijo don Sancho, que pereció en la batalla de Uclés, hizo según Sandoval, el rey don Alfonso VI: Ai! meu fillo, lume dos meus ollos, solaz da miña vellez. Ai! Meu espello en que me soía ver, i en que tomaba mui gran pracer. Dádeme meu fillo condes, ...*

6. A idea de que a decadencia de Galicia, a súa lingua e a súa literatura se produce a partir dos Reis Católicos: *Pero desde el momento en que los Reyes Católicos, siguiendo su gran obra de centralización, atrajeron las cuatro pro-*

vincias al tormentoso vórtice de la guerrera política de aquellos tiempos...[...] perdida la literatura provincial, puesto que esta siguiendo el impulso dado por los Reyes Católicos, había ido a confundirse en el vasto mar de la literatura patria, relegado el gallego a la categoría de dialecto, dejóse de escribir en él...

7. A literatura galega, tanto a antiga (o que naquel momento se coñecía, que era pouco da literatura medieval galega) como a popular e actual, é fundamentalmente lírica, non épica, xa que fronte a outras literaturas máis semíticas, como a castelá, *la inspiración dominante es el sentimiento, que es el que prevalece siempre en esta clase de composiciones... [...] respondiendo siempre sus versos a los impulsos de sus almas ensoñadoras.* Amais dos eloxios e valoracións xa moi repetidos de doce, harmoniosa, melosa, a lingua galega recibe agora o de lírica e sentimental, fronte ó épico e racional, como unha da súas características esenciais e temperamentais, como expresión do xenio popular. Segue Murguía: *Ved sino como en la esfera del arte predomina entre nosotros el sentimiento, como en el campo de la ciencia brillan soberanas las grandes facultades reflexivas, con que el cielo ha dotado a sus hijos. La imaginación no reina entre nosotros como la única creadora: no brotan las ideas de la impresión del momento, ni como la mariposa vuela sobre las cosas insustanciales. La inspiración no viene del exterior, sino de lo íntimo de nuestro ser: toma la vida en la continua y diaria exaltación del propio sentimiento. [...] Muy pocos pueblos como el gallego han sabido conservar a través de los tiempos, más pura, más constante, más indeclinable su fisionomía.*

8. A necesidade, xa non dunha gramática, senón *de un mal diccionario, que pudiese suplir aun cuando fuese de un modo imperfecto, a los viajes, a los estudios hechos con pérdida de tiempo a que tiene que entregarse toda persona amante de nuestra lengua provincial...*

A data deste primeiro artigo é significativa: de 1858 é tamén “A campana de Anllóns” do seu amigo Pondal, publicado en xaneiro en *El País* de Pontevedra; de 1861 é a primeira composición de Rosalía, a glosa a “Adiós ríos, adiós fontes” en *El Museo Universal*, e deste ano tamén “Adiós qu'eu voume”, de éxito inmediato, na revista *Galicia* (1860-65), dos irmáns de la Iglesia, que tanto tiveron que ver no *El Album de la Caridad* de 1862, e no que atopamos xa composicións de Murguía, Rosalía e Pondal. E de 1863 é o primeiro *Diccionario gallego-castellano* de F. J. Rodríguez publicado por Antonio María de la Iglesia.

De 1863, *Cantares gallegos*. De 1868 *El habla gallega* de Cuveiro Piñol e a *Gramática gallega* de Saco y Arce. Todos parecen responder ás previsións de Murguía, a pesar das discrepancias, de por vida, entre Murguía e os irmáns de La Iglesia, outros dos precursores que el non incluíra como tales no seu libro, o que lle reprochará J. Barco nun artigo de La Voz de Galicia, *Precursores ¿de qué?* e máis tarde polo fillo de Marcial de la Iglesia, Alfredo de la Iglesia en *Los dos fulcros de la poesía gallega*, no *Almanaque Galego* para 1918. Fronte a exclusividade que Murguía se atribúe, Marcial de la Iglesia, recórdalle o papel do seu pai e do seu tío, e da revista *Galicia*, na que se recolleron materiais para a historia de Galicia, os primeiros pregos para o diccionario de Rodríguez, os primeiros traballos de arqueoloxía, precursores da *Galicia Diplomática* de 1882, artigos sobre o galego e o portugués de López de la Vega...

O segundo artigo, *¿Desaparecerán los dialectos?*, de 1878, móstranos xa un Murguía moito máis maduro e informado. Aínda que as ideas básicas sexan as mesmas, agora aparecen renovadas e documentadas. Publicara xa en 1865-66 os dous primeiros tomos da *Historia de Galicia*, na que o tema da raza como sustentadora da nacionalidade é básico. No artigo citado Murguía fai en primeiro lugar unha ampla referencia á situación europea e ás linguas minorizadas, en especial a Francia, país centralista por excelencia, pero que *en Francia se forja el rayo que ha de incendiar y reducir a nada los grandes imperios*. O artigo comeza coa cita bretona *Tra mor, tea Brythons*, mentres dure o mar durarán os bretóns, xa que *Las razas como los individuos, empiezan ahora a tener conciencia de sí propias y quieren vivir una vez siquiera*. Así sucederá, afirma Murguía, con Bretaña, Normandía, Languedoc, etc., a pesar de Francia.

A identificación lingua, raza e nación faise por primeira vez dunha forma explícita en Galicia, e téntase demostrar con argumentos tirados da *ciencia da historia*: ... *de antiguo se sabe que donde hay lengua diversa hay diversa nacionalidad... [...] y el mismo hecho de su existencia [a nacionalidade] acusa siempre el predominio de una raza [...] se manifiesta en las tendencias, en las costumbres, en el arte, y sobre todo en el lenguaje, verdadera encarnación de cuanto hay de viva y genial en los pueblos. Mientras esa raza subsista, mientras esa raza domine, subsistirá cuanto sea de ellas*. E esa raza xa non é a xermánica, ou non só a xermánica, como se di no artigo de 1858, senón a céltica ou a suévico-céltica,

como se afirma neste: (*nuestro dialecto*) *que siendo tan neolatino, se advierten y perciben en él las huellas poderosas de las lenguas célticas que há siglos se dejaron de hablar...*, ou mellor na Introducción do seu libro *Galicia: La sangre suevo-celta que circula por sus venas, fuerte, poderosa, creadora, se manifiesta con sus condiciones propias en todas las esferas del arte, en todas las relaciones de la vida*. Murguía recolle aquí unha xa vella tradición na cultura europea, a tradición bárdica, presente desde o século XVIII desde as publicacións de Mc Pherson do falso Osían, pero agora renovada polo concepto de raza que se atopa nas publicacións de Gobineau, a quen Murguía admira, e tamén polo éxito que tivo a obra de Renan *La poesie des races celtiques*, moi difundida en España. Na mesma *Ilustración Gallega y Asturiana*, en abril do ano 1881, Murguía publica un artigo titulado *Irlanda y Galicia*. Nel escribe: ... *que sepa estos dos pueblos del oeste son uno mismo por la sangre y también por los sufrimientos. Estos son largos y tocan a lo que el hombre céltico tiene de más sagrado: a la patria y a la religión*. Esta identidade de raza permanece inalterada a través dos séculos, e aínda que tapada, por outras culturas e razas, tende sempre a renacer: ... *pero así como en las razas puras la fisonomía del hombre no pierde nunca sus principales lineamientos, así tampoco pierden el acento, ni menos aciertan a desprenderse de los rasgos distintivos de la lengua que hablan*. Polo tanto os trazos da raza son indelebles aínda que cambie de lingua, xa que permanecerá noutras: *El gallego es padre y origen del portugués, y éste tiene vida propia y tan lozana como el castellano, una vez que si puede perderse y olvidarse en la porción de territorio en el cual ondea la bandera lusitana, todavía le queda un refugio en el vasto imperio del Brasil. Padre dichoso, el gallego revive en sus hijos. No morirá, pues, nuestro dialecto. Estudiémosle e conozcámosle y así le amaremos; usémosle como lengua literaria y así sabremos cuánto vale y de cuánto es capaz. Es obra patriótica*.

A ideoloxía lingüística de Murguía enmárcase, como a súa *Historia de Galicia* ou o *Diccionario de escritores gallegos*, en primeiro lugar nun proxecto cultural e literario, e logo nun proxecto político que tardará un pouco en definirse en tomar corpo, como é o rexionalismo. Neste mesmo artigo de 1878, despois de facer un repaso pola situación das diversas literaturas rexionais en Europa, conclúe que *Basta recordar al autor de Mireya para saber que en esos dialectos agonizantes se pueden escribir obras maestras. Y las obras maestras*

son las que salvan las lenguas en que se escriben. Por iso repetirá en Los Precursores :

Las literaturas provinciales, solo posibles allí donde la genialidad de una raza distinta las hace necesarias, son fruto de una corriente puramente moderna. No nacieron cuándo y dónde el capricho de unos pocos lo quiso así. Vienen y toman fuerza en las aspiraciones y necesidades de ciertas comarcas, más o menos dilatadas, con vida propia y pasado autonómico, por rudimentario que sea...

Mención especial merece a atención que lle dá ó folclore, tanto á literatura popular como ó refraneiro, que se consideraban a expresión máis enxebre do xenio ou espírito popular, a conexión máis directa coa intrahistoria do pobo, co máis primitivo e xenuíno da *raza*. Noutro artigo da *La Ilustración Gallega y Asturiana* de outubro de 1881, *El Folk-Lore gallego*, afirma: *Como los celtas, sus antepasados, como los germanos, con quienes mezcló lo más puro de su sangre, tiene el pueblo gallego en la tradición oral toda su historia, toda su doctrina y sus creencias, toda su vida intelectual.* Son as mesmas razóns que esgrimen Ballesteros ou, especialmente, Saco y Arce como prólogo á súa *Literatura popular de Galicia*: *...esta clase de consejas y leyendas, miradas no ha mucho con el mensoprecio que los adultos dispensan a los juegos y bagatelas de la infancia, son hoy en día estimadas como joyas de gran valor por los más sabios literatos e historiadores, que no solamente descubren en ellos mineros de poesía completa original y diferente de la poesía concencional de los eruditos, sino además excelentes datos para la historia y en particular para conocer el origen y el carácter de los pueblos.* E na creación e transmisión desta literatura popular, a tradición, teñen capital importancia as mulleres. Non é só Murguía o que advirte esta circunstancia, senón con el moitos, ata os seus adversarios antirrexionalistas, como Leopoldo Pedreira. Créase así tamén o tópico de que a literatura galega, ademais de *sentimental*, é fundamentalmente unha poesía feminina, tópico que pasará moi logo a caracterizar a Galicia enteira. No capítulo dedicado a Rosalía en *Los Precursores*, Murguía conta que poemas da súa muller que glosaban cantares populares eran tamén recoñecidos como tales polo pobo, coma cando intercala nun sermón de entroido na Coruña a glosa de *San Antonio bendito*, o público, que a recoñecía, pide que se repitan unha e dúas veces eses versos. O mesmo sucede en Madrid con ocasión

de representarse o sainete de Manuel de la Cruz *Las castañeras picadas*, no que a un actor se lle ocorreu recita-lo poema “Adiós ríos, adiós fontes,” que llo fixeron repetir ata catro veces. Así tamén o recoñecerá tamén Carré Aldao en 1926: *No tanto como se cree ha contribuido a la fama de Curros Enríquez el carácter revolucionario de su poesía, no. Lo que ha hecho que el poeta sea el favorito del pueblo es que su musa ha interpretado ... hondas tristezas, sufrimientos de siglos, o el eco de una raza sufrida a la que se considera muerta para las libertades modernas.*

Esta interpretación inxenuísta, pero interesada, do folclore e da lingua é sen embargo eficaz no proxecto literario que Murguía tiña para a lingua e o pobo. Esta Galicia popular e feminina é en realidade unha Galicia feminizada pola fame e a emigración, e campesiña e mariñeira a forza de non poder ser urbana. Romantismo, folclorismo, visión idealizadora da lingua son a ideoloxía dos propietarios e das clases urbanas, para as que a imaxe interesada que o folclore dá do campesiño e o outro lado da moeda da súa explotación. Estas contradicións non aparecerán expresadas na literatura do século XIX, e e na do vinte, ata moi entrado o século. No deixa de ser certo o reproche que Pedreira ou a Pardo Bazán, antirrexionalistas furibundos, lles fan ós rexionalistas e á súa práctica da lingua galega: *Hoy el gallego posee, como el catalán o el provenzal, una nueva literatura propia; pero a diferencia de estos dos romances meridionales, el gallego no lo hablan los que lo escriben.* (E. Pardo Bazán. De mi Tierra, 1888). A afirmación contraria, quen fala non escribe, é, fatalmente, tamén certa. Murguía non deixará de recoñecer nalgún momento a situación real, aínda que por riba dela predomine sempre o ideolóxico: *Galicia está poblada por campesinos que viven vida aislada, que no conocen más que el dolor, que hablan un dialecto suave y cariñoso, como conviene a pueblos afables y hospitalarios pero también a los esclavos.* (*Discurso preliminar ó Diccionario de escritores gallegos*, El Miño, Vigo. Marzo de 1865).

Sen embargo, Murguía, que intervén en tódalas polémicas ideolóxicas ou literarias do século XIX, contra Lamas Carvajal, contra Valera, contra Pardo Bazán... non intervén en ningunha polémica estrictamente lingüística ou ortográfica, e mantense afastado da escrita e do xornalismo en galego, esa práctica integradora pero tamén instrumental e herdeira do primeiro escrito en galego neste século, tal como a de Lamas Carvajal e outros, que parecería se-la práctica esperable da súa ideoloxía. Só temos del en galego algún poema de xuventude,

---

o discurso dos Xogos Florais de Tui en 1991, e un discurso, xa de ancianidade, publicado pola ANT o 10 de marzo de 1917 co título *Vérbas do noso patriarca*, que por sintómaticas reproducimos: *O día que nos estalemos, Galicia ha sere o terror d'España y-o asombro d'Europa, y-até do mundo, porque o noso probre m a rexional, mais que de lexítimas expansións e descentralización política e administrativa, e de liquidación d'agravios, d'aldraxes, de vexacións e de carraxes.*